

SİVAS I. İZZEDDİN KEYKÂVUS DARÜŞŞİFASI

GÖNÜL CANTAY*

Türk Tıp Tarihinin önemle üzerinde durduğu hastahane mimarisi konusunda, Anadolu Selçuklu döneminin önemli bir yapısı olan, Sivas'taki Sultan I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası'nın (1217) gerçek plânı üzerinde yapılan araştırmalar ile hakkındaki yayınlar, hatta Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un yayınlanmış vakfiye metni de elde olduğu halde, yapılan sondaj ve kazılar sonunda hazırlanan rapor ve röleve plânlarıyla da açıklık kazanmamıştır.

Darüşşifanın doğru plânının araştırılmasında mimar ve araştırmacıların eksik veya gözden kaçırdıkları neydi? Bildiride bu sorunun cevabı verilmeye ve darüşşifanın orijinal plân şemasının durumu belirlenmeğe çalışılacaktır.

Türk Mimarî'sinin belirli fonksiyonel yapıları içinde, toplumların kültürel yapısıyla ilgili eğitim programlarının sürdürüldüğü yapı örneklerini darüşşifalar oluşturmaktadır.

Türk Devletleri dinî eğitime verdikleri önem ölçüsünde pozitif bilimlere de çağı içinde geniş ölçüde önem vermiş ve teorik bilgi yanında pratik uygulamaların yapılabileceği yapılar inşa edilmiştir. Bunlar ya bir gözlemevi (rasathane) yahut ta darüşşifa (şifahane, maristan, bimaristan, darüt-tıp, darür-rahe, me'menül istirahe) olarak bilinen yapılardır.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre; Anadolu öncesi Türk Devletlerinde olduğu gibi, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde usta-çırak yöntemiyle sürdürülen tıp eğitimi, Osmanlı döneminde de bu özelliğini korumuştur. Bununla beraber Anadolu'da günümüze ulaşabilen en erken tarihli tıp kuruluşu, Kayseri'deki Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ile Gevher Nesibe Darüşşifası olup 1205-6 tarihlidir.

13. yüzyıl başında birdenbire karşılaştığımız, zamanı için site-üniversiter anlayıştaki bu kuruluş, tıp tarihiyle ilgilenenleri bir ölçüde ya-

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul.

(Uluslararası Tıp Tarihi ve Deontoloji Sempozyumu'na sunulan bildiri, 15 Eylül 1992, İstanbul.)

niltıcı da olmuştur. Sanat tarihi içinde önemli bir yeri olan mimarlık tarihi, özellikle hastahane mimarîsi bilgilerine sahip olmayan, bizden önceki tıp tarihçileri bazı yanlış ve yanlışlıklara düşerek, Kayseri’de olduğu gibi, ondan sonra meydana getirilen darüşşifa yapılarında da aynı plân yorumunu aramışlardır. Üstelik bu arayışlarında yeteri kadar orijinal kaynaklara inmeden yayınlar yapmaları bazı yanlışlıkların yazıya geçerek kalıcı olması gibi, bir ikinci önemli hatayı da beraberinde getirmiş olmaktadır.

Sivas’da, çeşitli onarımlarla günümüze ulaşmış olan Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus’un H. 614/M. 1217-18 tarihlerinde inşa ettirdiği darüşşifa yapısı tıp, mimarlık ve sanat tarihçileri tarafından yapılan yayınlar ve bu yayınlara dayanan kazı çalışmalarında ve sonraki raporlarda yanlış plânla tanıtılan bir sağlık kuruluşu olarak günümüze ulaşmıştır.¹

Bu yayınlara dayanarak yapıdaki ilk kazı çalışmalarını ise Y. Mimar Sedat Çetintaş 1937-38 yıllarında çeşitli güçlük ve maddî olanakları son derece sınırlı olarak gerçekleştirmiş ve çalışmalarına ait bulgu ve raporlarını yayınlamıştır.²

Sedat Çetintaş’ın kazılara başladığı yıllarda yapı ile ilgili ilk orijinal kaynak olarak Sultan I. İzzeddin Keykâvus’un Vakfiyesi, M. Cevdet; *el-Ahiyet ül-Fityân* adlı eserde Arapça olarak yayınlamış, diğer taraftan 1932’de Bükreş’deki IX. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi’nde A. Süheyl Ünver tarafından sunulan “Orta zamandan XVII nci asra kadar Türk Hastaneleri” başlıklı bildiride sözkonusu edilmiştir. Dolayısıyla 1937-38 kazıları sırasında orijinal vakfiye de bilinmektedir.

Esasen Sultan I. İzzeddin Keykâvus’un inşa ettirdiği bu darüşşifanın plânı vakfiyenin yayınlanmasından sonra daha çok önem kazanmış ve bu merakla 1937-38 kazıları yapılmıştır. Bu ise darüşşifanın çift üniteli bir yapı kompleksi olarak, darüşşifa ve tıp medresesi diye bir çifte medrese plânıyla tanıtılmasına ve yazıya geçirilerek yanlışlığın sürmesine neden olmuştur.³

¹ Berchem, Max Von-Halil Edhem (Eldem); *Materiau pour un corpus inscriptionum arabicarum-Asie Mineure/Sivas-Divriğ*, Cilt 1, Kahire 1917.

Gabriel, A.; *Monuments Turc d’Anatolie*, Cilt 2, Paris 1934, s. 146 vd.

Ünver, A. Süheyl; *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940.

Sözen, Metin; *Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri*, Cilt 1, İstanbul 1970.

² Çetintaş, S.; *Sivas Darüşşifası (614h./1217)*, İstanbul, 1953.

³ M. Cevdet; “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi”, *Vakıflar Dergisi I.*, Ankara 1938, s. 35-38’de S. Ünver’in arzusu üzerine, vakfiyenin darüşşifa ile ilgili metni ve tercümesini yapıp, metni verdiğini dipnotta açıklar.

Ünver, S.; *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940’ eserinde vakfiyenin darüşşifa ile ilgili metnine yer vermiştir.

Bu noktada, yanlış nasıl doğmuştur? araştıralım:

Yukarıda belirttiğim ilk iki kaynakta verilen plânlar genel unsurlarıyla avlusu revaklı ve eyvanlı medrese plân şemasıyla yapıyı tanıtmakta, ancak detaylarda bazı farklar (pencereler, bazı mekânların farklı verililişi gibi) görülmektedir.⁴ (Pl. 1, 2)

Ancak, vakfiyenin darüşşifa ile ilgili kısmı öğrenildikten sonra 1937 yılında S. Çetintaş'ın yaptığı kazı araştırması sonucu Millî Eğitim Vekâleti'ne, 1938 yılında da Türk Tarih Kurumu'na sunduğu raporda yeralan plânda, mevcut yapı simetrik, bitişik iki birim olarak (Kayseri'de olduğu gibi) işlenmiştir.⁵ (Pl. 3)

1937 yılında kazılara başlanırken hafif iki yazılı fikrin etkisindedir.

1. Tıp tarihçilerinin sürekli olarak yayınlarında Kayseri'deki örneği vererek, bir çifte medrese plân kuruluşunun varlığına işaret etmeleri,

2. Orijinal kaynağın eksik ve hatalı olarak yazıya geçirilmiş olması.

Birinci etki, Kayseri'deki Çifte Medrese ve yanında bir koridor üzerine sıralanan iki taraflı mekânlarıyla, kompleks bir plân şemasının, 1205-6 gibi erken bir tarihte, çağı için muhteşem bir uygulama olarak karşımıza çıkması ve bunun tarihî belgelerinin bir ölçüde günümüze gelmiş olması, araştırmacıya daha sonraki darüşşifa yapılarının, bundan farklı olamayacağı gibi, bir kanı kazandırması şeklinde, açıklanabilir. (Pl. 4)

Bu noktada hâfiri ikinci etki destekler, bu yönde önemli bir belge ortadadır; Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Vakfiyesi.⁶

Yayınlanan vakfiye metninin, en mühim noktaların tercümesi olarak, yapıldığı bildirilmektedir. Dolayısıyla orijinal metinden farklı bir kompozisyona sahiptir.⁷

Vakfiyenin yayınlara geçen metnini orijinal vakfiyenin Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 1283 no'lu Anadolu Defteri'nde kayıtlı metniyle karşılaştırdığımızda; Anadolu Defteri'nin 290. sahifesinde

⁴ Berchem, Max Von-Halil Edhem (Eldem); bkz., *a.g.e.*, Gabriel, A.; *a.g.e.*, 146-150.

⁵ Çetintaş, S.; *a.g.e.*, s. 70, resim 27 ile s. 82, B plânı ve S. 83 A plânı, C plânı (detay).

⁶ M. Cevdet, *el-Ahiyet ül-Fityân*, (Arapça) Ankara 1932; M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 35-38.

⁷ Konuyla ilgili yayınlar;

Cantay, G., "Çifte Üniteli Anadolu Tıp Kuruluşları", *TÜBİTAK VII. Bilim Kongresi Tıp Araştırma Grubu Tebliğleri I*, 29 Eylül-3 Ekim 1980, Ankara 1980, s. 435-448; Cantay, G., *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

darüşşifanın sınırları tayin edilirken; birinci sınır Melik Nizameddin Yağlıbasan Hanikâhı, ikincisi Selçukiye Medresesini takibeden ve bu medreseye vakfedilen arsa (tarla), üçüncüsü El-Cenise-i Sultaniye ve Bedreddin Ali Mimar'ın evleri vs., dördüncüsü ise mezkûr Tokad Caddesi olarak sıralanmaktadır.

Oysa M. Cevdet'in tercüme ettiği Vakıflar Dergisi I., s. 35'de yayınlanan Arapça metinde ikinci sınır yani "*el-medresetü's-Selçukiye ve arđuha el-mevkûfetü aleyha*" ibaresi eksiktir. Yani metnin Türkçeye çevirisinde ikinci sınır "Medrese-i Selçukiye" denilerek belirtilmişse de yeterli olmamaktadır. Çünkü "*El-Medresetü's-Selçukiye ve arđuha el-mevkûfetü aleyha*" ibaresi "Selçukiye Medresesini" takibeden ve bu medreseye vakfedilen arsa (tarla) manâsınadır. Durum böyle iken, S. Çetintaş'ın *a.g.e.*, s. 46 ve devamında yayınladığı eksik vakfiye metnine dayanarak darüşşifada kazı yapmaya karar verip, çifte medrese plân şemasında bir tıp sitesini tamamlayacak eş medreseyi araması ve bu düşüncesini yayınıyla kalıcı kılması hatanın günümüze kadar sürmesine neden olmuştur.

Anadolu Selçuklu Medreseleri konusunu işleyen daha sonraki yayınlar da mevcut yayınlara sadık kaldıklarından hata sürmeye ve yapının durumuyla ilgili mevcut görüşler aktarılmaya devam etmiştir.⁸

Darüşşifadaki araştırmalar Ağustos 1973 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü adına Y. Mim. Orhan Tuncer tarafından sürdürülerek sonuçları yayınlanmıştır.⁹

Bu araştırmada, esasen 1937-38 kazılarında darüşşifanın kuzey-batı köşesinin durumu ortaya çıkarılmış olduğundan, kuzey kanat boyunca mevcut kalıntılar üzerindeki araştırmalar, kalınan yerden başlatılarak kuzey-doğuya doğru sürdürülmüştür. Kazı sonuçlarının işlendiği bir röleve plânı hazırlanmış (Pl. 5,6) Sedat Çetintaş'ın 1938 röleve plânından farklı olarak mevcut darüşşifanın kuzey kanadında yer alan geçit gibi bir ikinci geçit tersim edilmiştir. Burada O. Tuncer'e dayanak olan şey, döşeme tuğlalarıdır. Burada dikkat edilecek nokta döşeme tuğlalarının zaman içinde yenilenebileceğidir. Diğer taraftan S. Çetintaş'ın taslak plânı B'de kuzey-batı köşe mevcut yapının bir devamı olarak işlenmiş, ancak bu duvarlar "*topraktan çıkan sökülmiş duvar bakiyeleri*" olarak gösterilmiştir. A,

⁸ Kuran, A.; *Anadolu Medreseleri*, Cilt 1, Ankara 1969, s. 103.

Sözen, M.; *Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri*, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 90-101.

⁹ Tuncer, C. Orhan, "Son Kazıların Işığı Altında Sivas Şifahanesi Plânı", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20. X. 1973) Tebliğleri 3*, İstanbul 1979, s. 911-951.

B, C, duvarlarının da “*tetkike muhtaç şüpheli duvarlar*” olarak sondaj sonu açıklaması yapılmıştır.

Bu noktada durup darüşşifanın yayınlanan plânlarına bakacak olursak; Max V. Berchem’in yayınındaki plânında bu plâna sadık kalınarak, ancak simetrik olarak kuzey ve güney kanatların ve köşelerin tamamlandığını görürüz.

Diğer taraftan O. Tuncer, S. Çetintaş’ın bıraktığı yerden başlayarak doğuya doğru kuzeydeki kalıntıları araştırdığını belirtir, buna rağmen S. Çetintaş’ın 20 metreye varan araştırma alanı içine giren kısımda bir batı geçidi ve tuğla döşemeleri (Pl. 7, Çz. 1,2) röleve plânında işler, çizim 2’de kendi kazı alanının röleve plânını verirken kuzey-batı köşeyi boş bırakır, ama çizim 2a’da S. Çetintaş’ın plânına sadık kalır ve çizim 3’te de restitüsyon plânında bu köşeyi batı geçidi adı verdiği bir geçit ilavesiyle tamamlar ve batı cephenin bu kanadında mazgal pencereler de işaretlenir. (Pl. 8)

Yapı ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde Vakfiye metninde sınırlar tayin edilirken kuzey-batıda Melik Nizameddin Yağıbasan Hanikâhı’nın belirtildiğini görüyoruz. Demekki bu darüşşifa yapıldığında bu hanikâh mevcuttu. Bu nedenle kuzey-batı köşenin darüşşifaya katıldığı söylenemez. Bunu darüşşifanın batı cephesinin farklı ölçüleri de destekler niteliktedir.¹⁰ (Pl. 9,10)

Diğer taraftan Vakfiye’den Nizameddin Yağıbasan Hanikâhı’na bitişik olarak Selçukiye Medresesi’nin yer aldığı ve bu medresenin vakfedilen arsası üzerinde mevcut kalıntılarının bulunduğu anlaşılıyor. Ve darüşşifa yapılırken, Selçukiye Medresesi’nin anlaşılacağı gibi bir kanadı onarılarak yeni yapı ile bütünleştiriliyor. (R. 1,2,3) Darüşşifada mevcut şu özellikler ki, bunlar:

1. Darüşşifanın kuzeyindeki geçit, yapının sol tarafındaki mekânlarla bağlantının varlığını açıkça ortaya koyar.
2. Kuzey eyvanı iki kemerli bir açıklıkla, Selçukiye Medresesi’nin kuzey revakı olarak düşündüğümüz koridora ve bu koridora açılan mekânlara geçişi sağlar.
3. Kazıların sonucu ortaya çıkarılan duvarların koridorun iki tarafında bir çizgi halinde devam etmeyip çıkıntılar yapıyor olması ve darüşşifanın özellikle, doğu ana eyvan kanadının avlu kenarının çarpıklığı.

¹⁰ Batı cephede taç kapı çıkıntısının sağ tarafı 175 m., sol tarafı 65 m. kadar, tamamen asimetrik bir durum ortaya koyar. Hanikâha ait batı kenarı 16 m., kuzey kenar ise 16,5 m. kadar olup, kareye yakın bir alan ortaya çıkmaktadır.

4. Darüşşifanın kuzey ve güney revak derinlikleri birbirinden farklı olup, kuzeydekinin daha dar olması gibi.

Bütün bu özellikler durumu açıklar niteliktedir.

Diğer taraftan darüşşifada öğretim-eğitim hizmeti paralelinde hastalara sunulacak sağlık hizmetleri için geniş yüzey alanına duyulan ihtiyaç, Selçukiye Medresesi'nin darüşşifa yapılırken onarılarak, yeni yapı ile birlikte değerlendirilmesi, "eskiyi yık, yerine yenisini yap" düşüncesine ve cilalı taş restorasyon anlayışıyla ortaya konan örneklerle karşı da, daha 13. yüzyılın ilk çeyreği içinde eski eserin kurtarılması ve yeni ile bütünleşmesi açısından, Sivas, I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası önemli bir örnek oluşturuyor.

Kaynaklar

- İbn-i Bibi; *Selçuknâme*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara 1941.
- BERCHEM, Max Von-EDHEM (Eldem), Halil; *Materiaux pour un corpus inscriptionum arabicarum-Asie Mineure/Sivas-Divriği*, Cilt 1, Kahire 1917.
- CANTAY, Gönül; "Çift Üniteli Anadolu Tıp Kuruluşları", *TÜBİTAK VII. Bilim Kongresi, Tıp Araştırma Grubu Tebliğleri I.*, 29 Eylül-3 Ekim 1980, Ankara 1980, s. 435-448.
- CANTAY, Gönül; *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1992.
- M. CEVDET, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi I.*, Ankara 1938, s. 35-38.
- ÇETİNTAŞ, Sedat; *Sivas Darüşşifası (614h./1217)*, İstanbul 1953.
- GABRIEL, Albert; *Monument Turc d'Anatolie*, Cilt 2, Paris 1934.
- JERPHANION, G. DE; *Melanges d'archeologie Anatolienne*, Beiruth 1928.
- KURAN, Abdullah; *Anadolu Medreseleri*, cilt 1, Ankara 1969.
- SÖZEN, Metin; *Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri*, cilt 1, İstanbul 1970.
- TUNCER, C. Orhan; "Son Kazıların Işığı Altında Sivas Şifahanesi Plânı", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20. X. 1973) Tebliğleri 3*, İstanbul 1979, s. 911-951.
- UZUNÇARŞILI, I. Hakkı- EDGÜER, Rıdvan Nafiz; *Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928.
- ÜNVER, A. Süheyl; "Sur l'histoire des hopitaux en Turquie du moyen âge jusqu'au XVII. siècle", *Neuvième Congrès International d'Histoire de la Médecine*, Bucureşti (România) 10-18 September 1932, s. 263-278.
- ÜNVER, A. Süheyl; *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940.

Resim 3. Sivas, I. İzzeddin Kerkirwa Dargahı'nın kuzey kanadı (G. Çantay'dan, 1967).

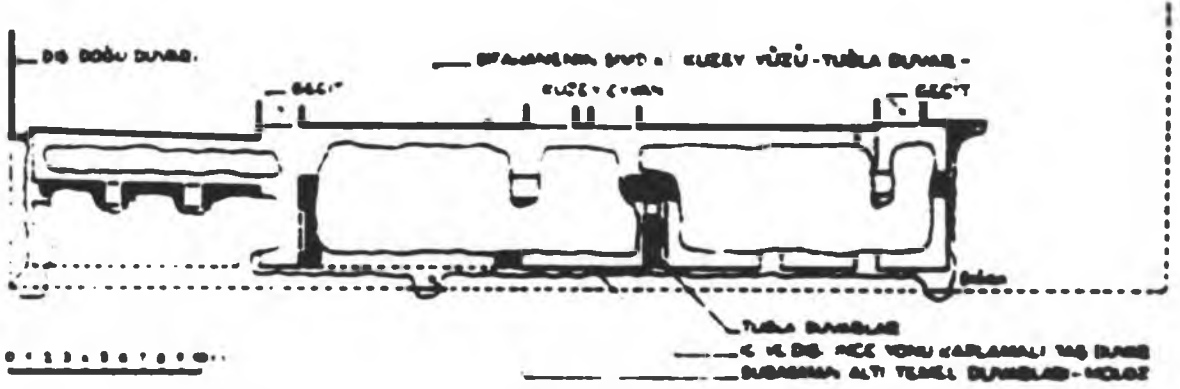
Resim 1. Sivas, I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası kuzey kanadının görünüşü (G. Cantay'dan, 1967).

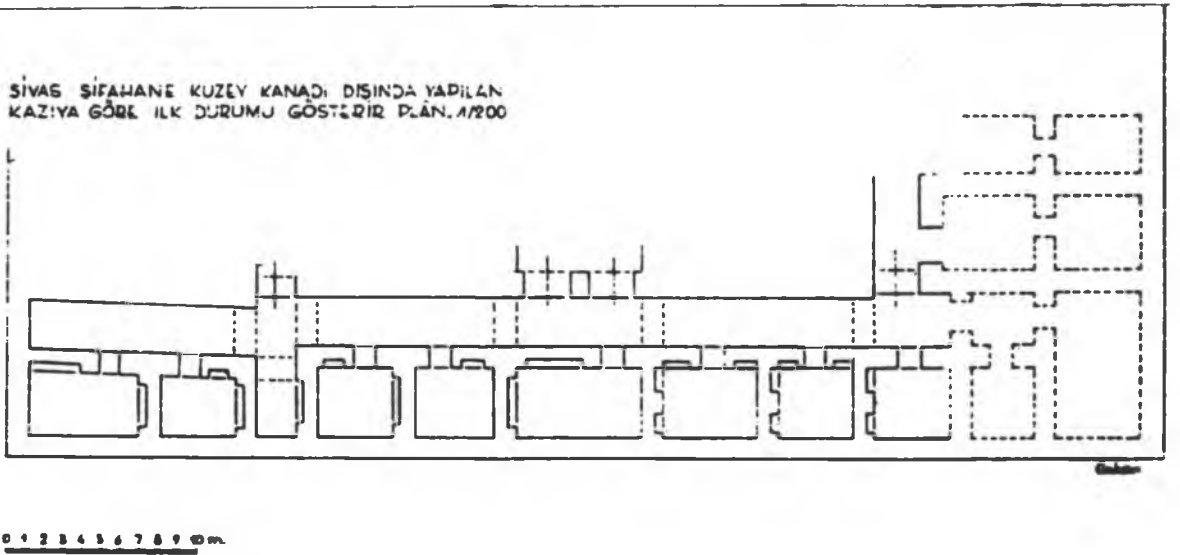
Resim 2. Sivas, I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası kuzeybatı köşesinde Yağıbasan Hankâhı alanı (G. Cantay'dan 1967).

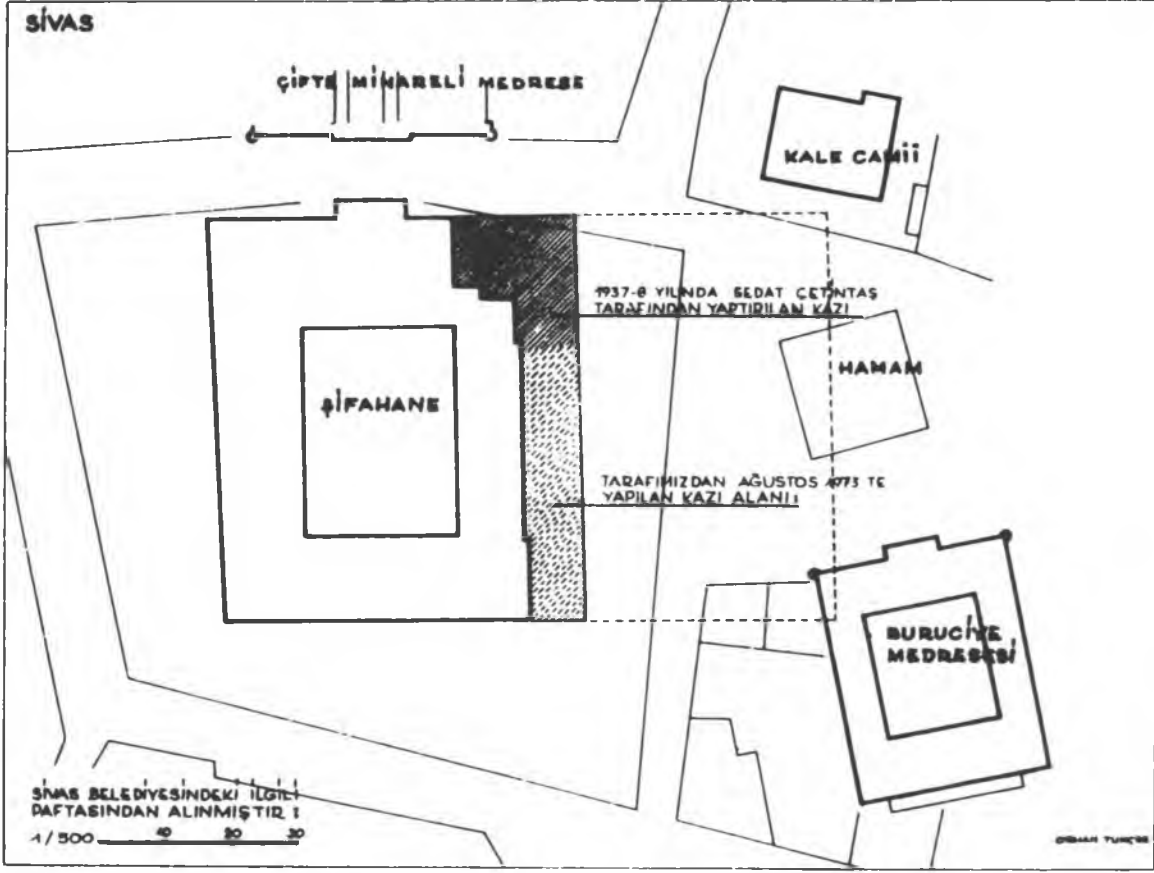
SİVAS ŞİFAHANE KUZEV KANAĞI DIŞINDA YAPILAN KAZI PLANI
1/200

Çizim 1. O. Tuncer'in kazı alanını gösteren kroki çizimi.

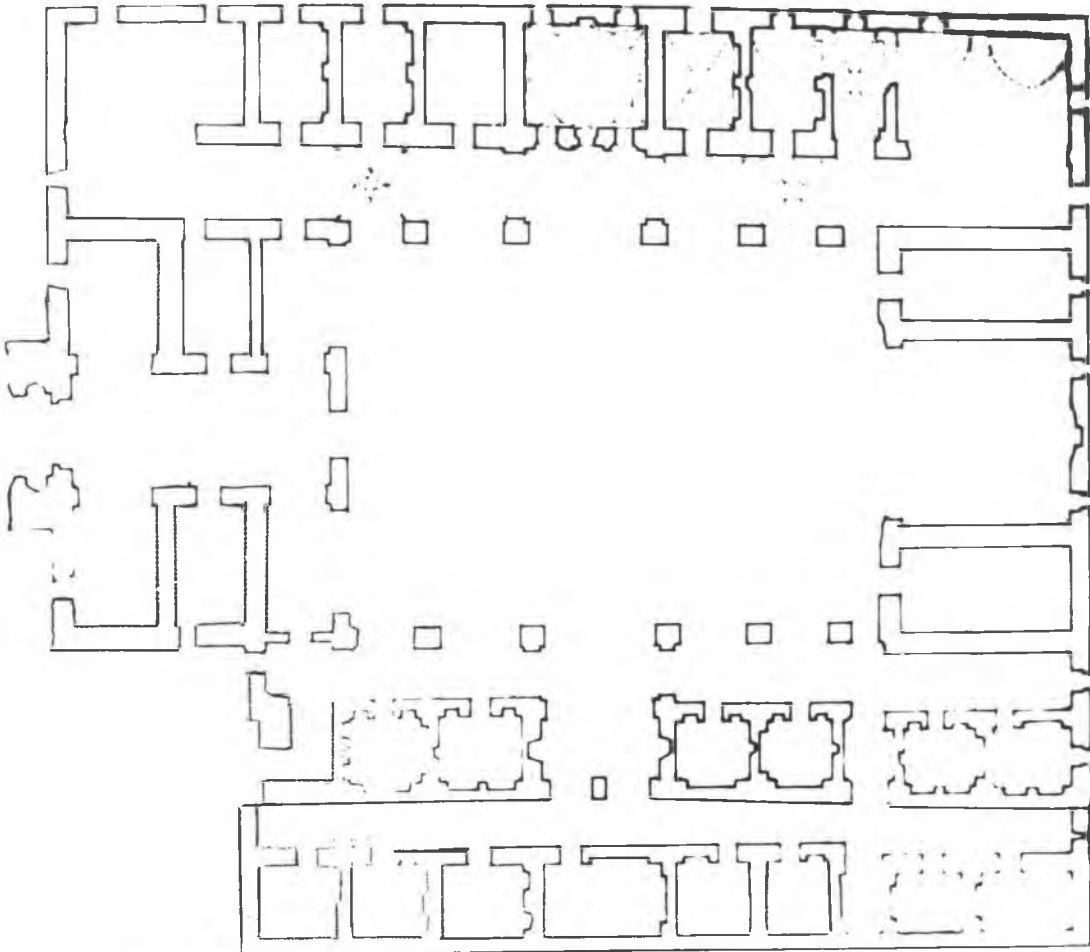

Çizim 2. O. Tuncer'in kazı sonucu darüşşifanın kuzev kanadını gösteren çizimi.

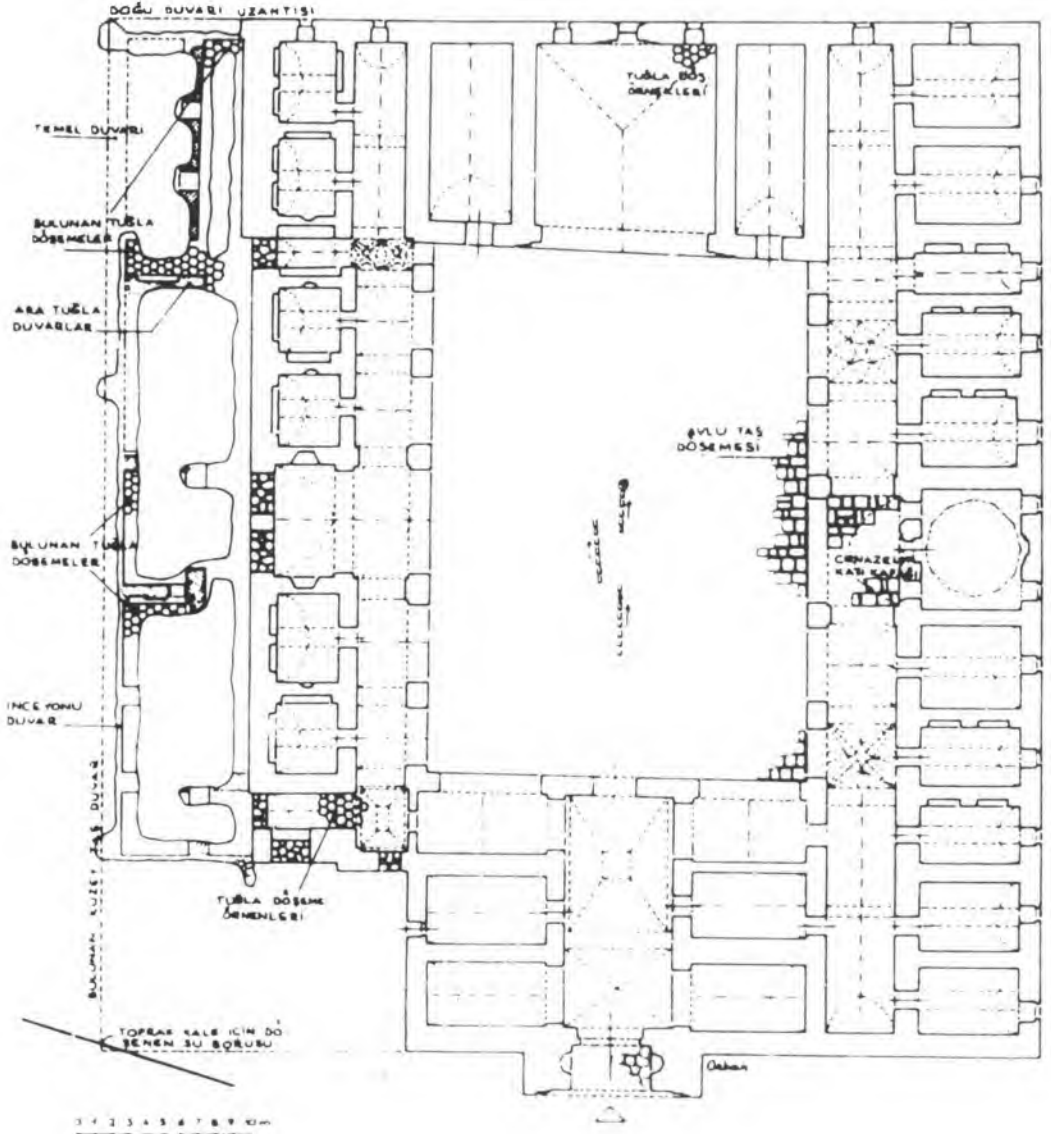

Gzle 4

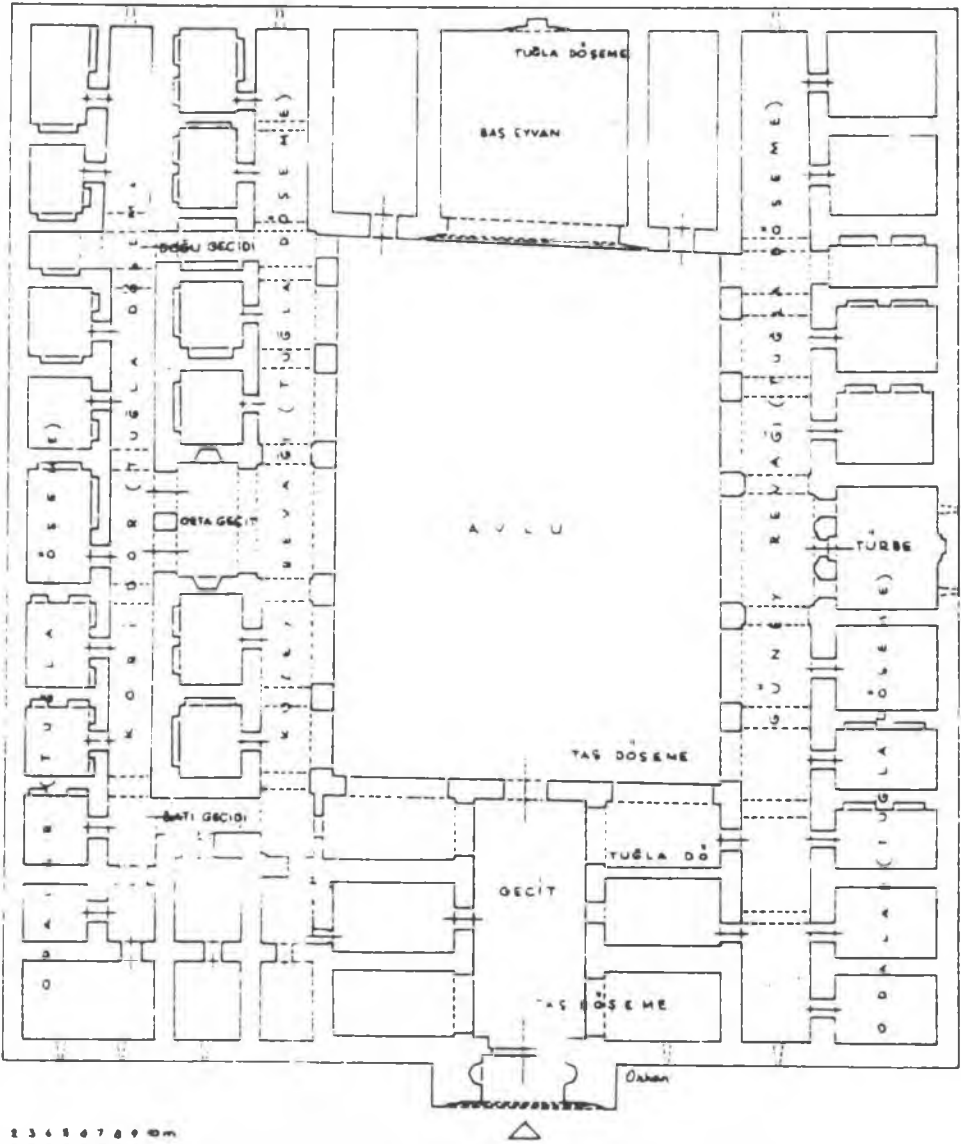
Pl. 9. Sivas, I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası vaziyet plânı.

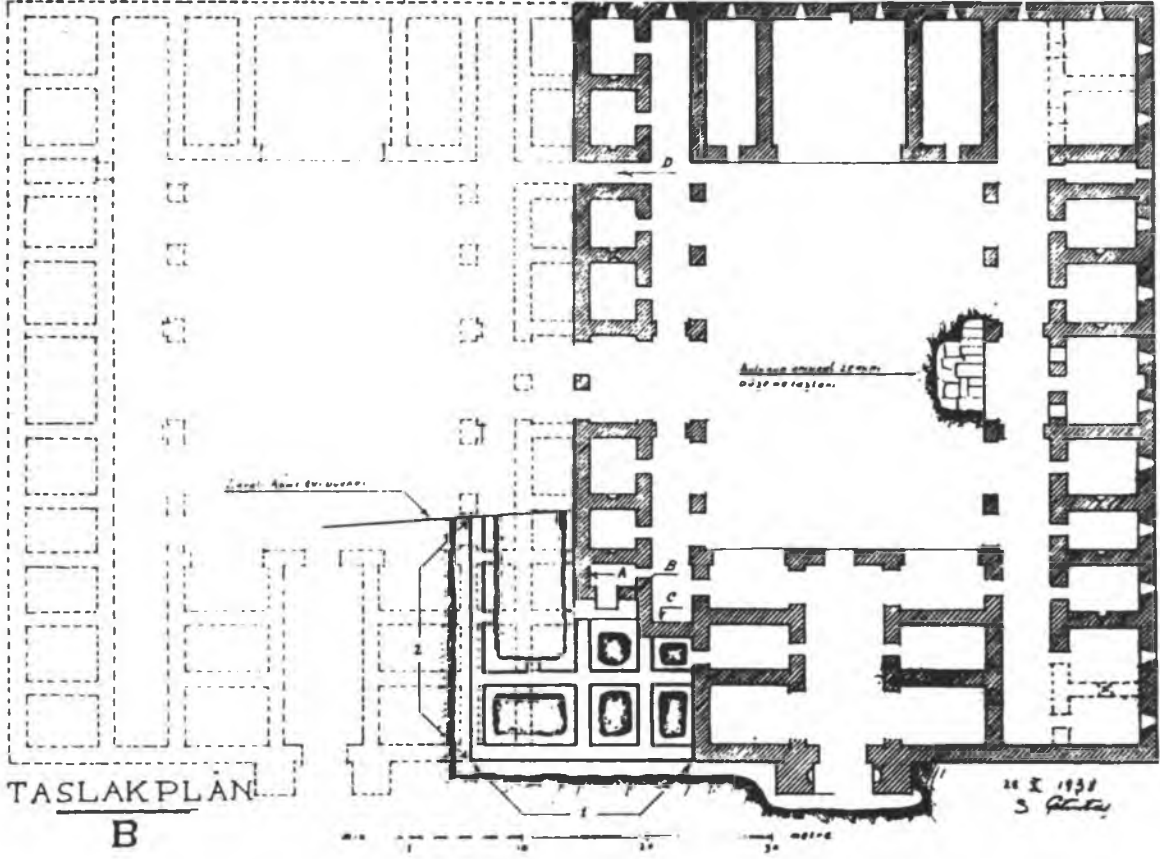
Pl. 10. Sivas, I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası plânı (G. Cantay).

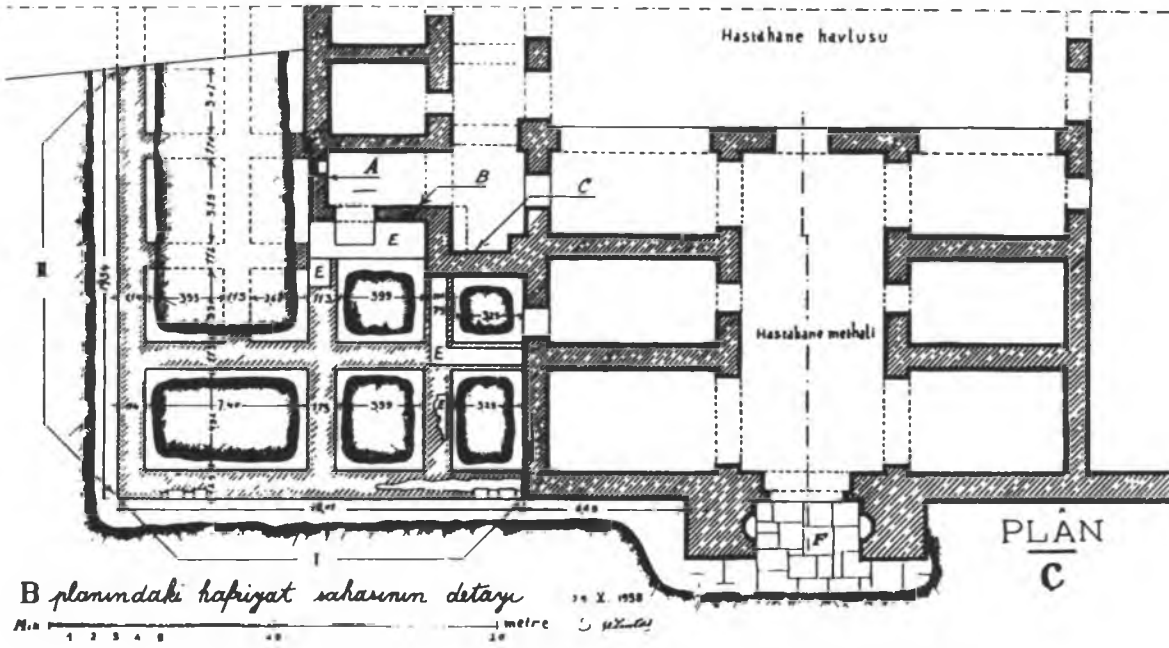
Pl. 7. O. Tuncer'in Sivas Darüşşifası kazı plânı.

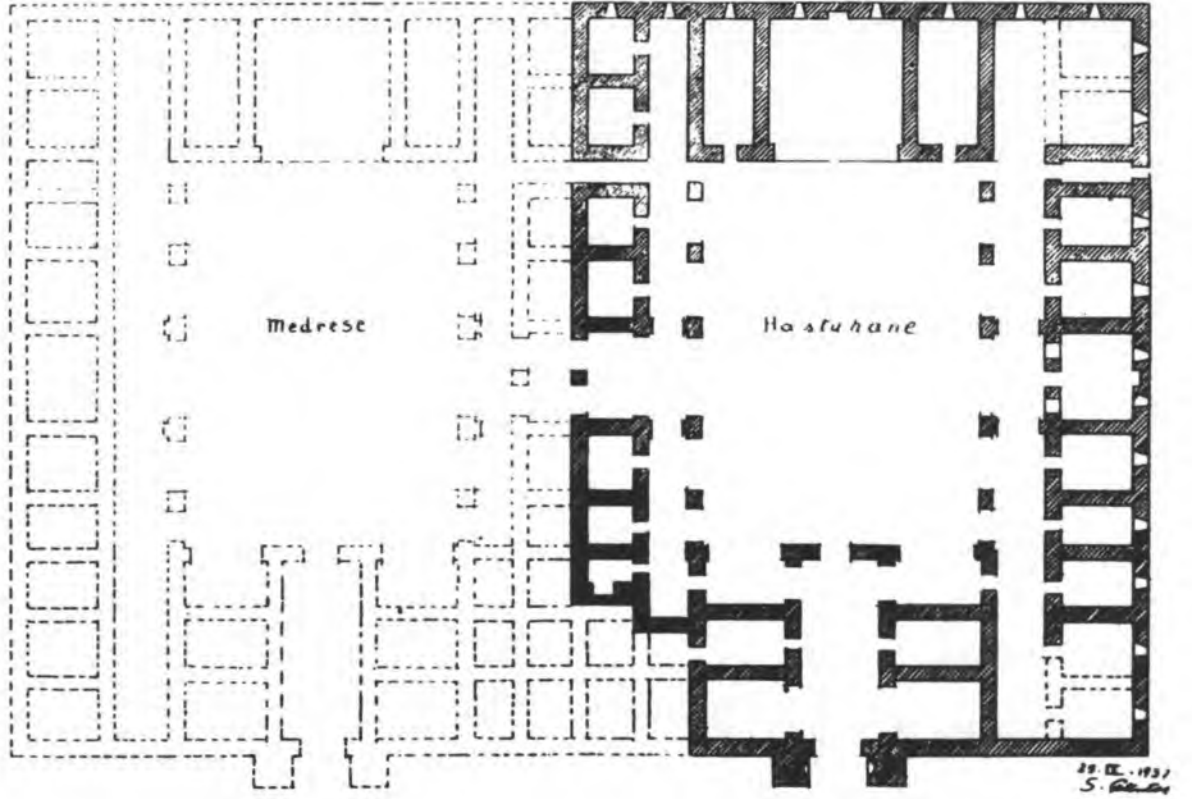
Pl. 8. O. Tuncer'in Sivas Darüşşifası restitüsyon plânı.

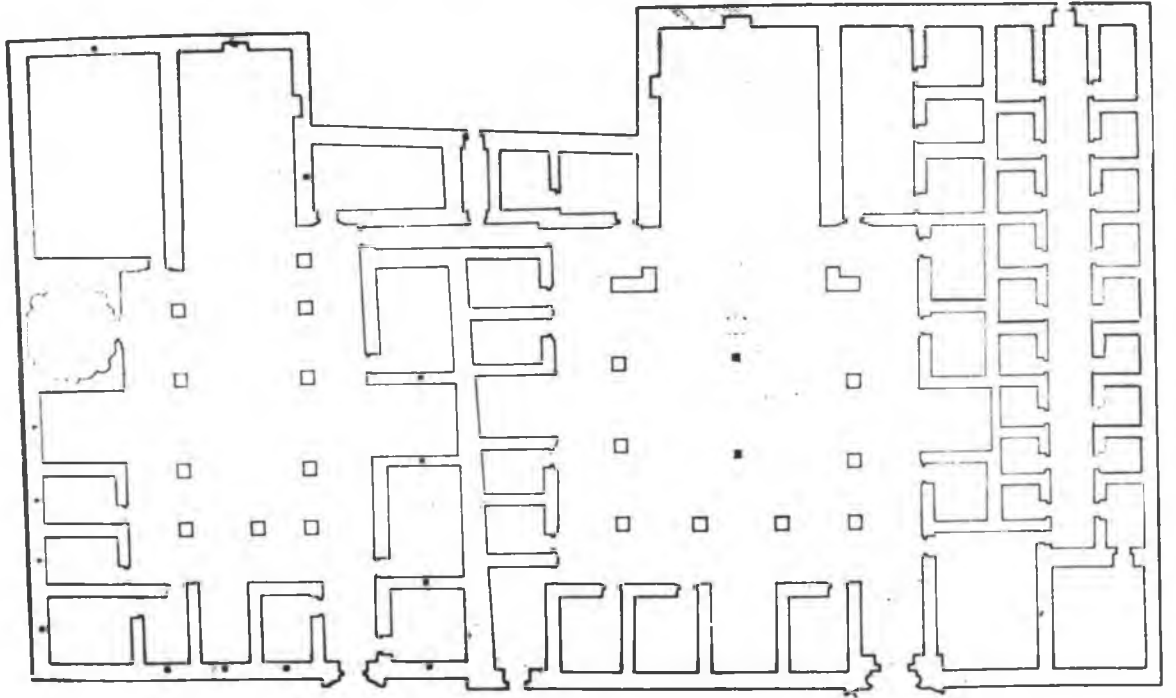
Pl. 5. Sedat Çetintaş'tan 1937-38 kazısı durumunu gösteren plân.

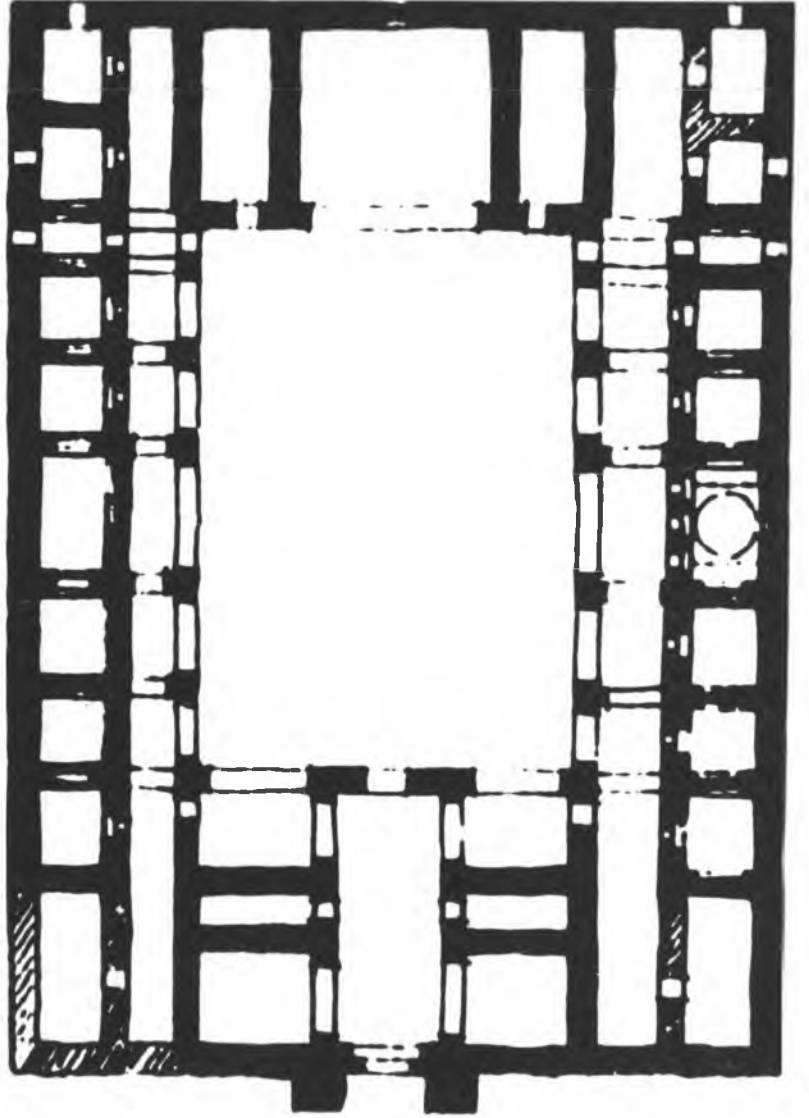
Pl. 6. S. Çetintaş'ın Sivas Darüşşifası kazısına ait plânın detayı.

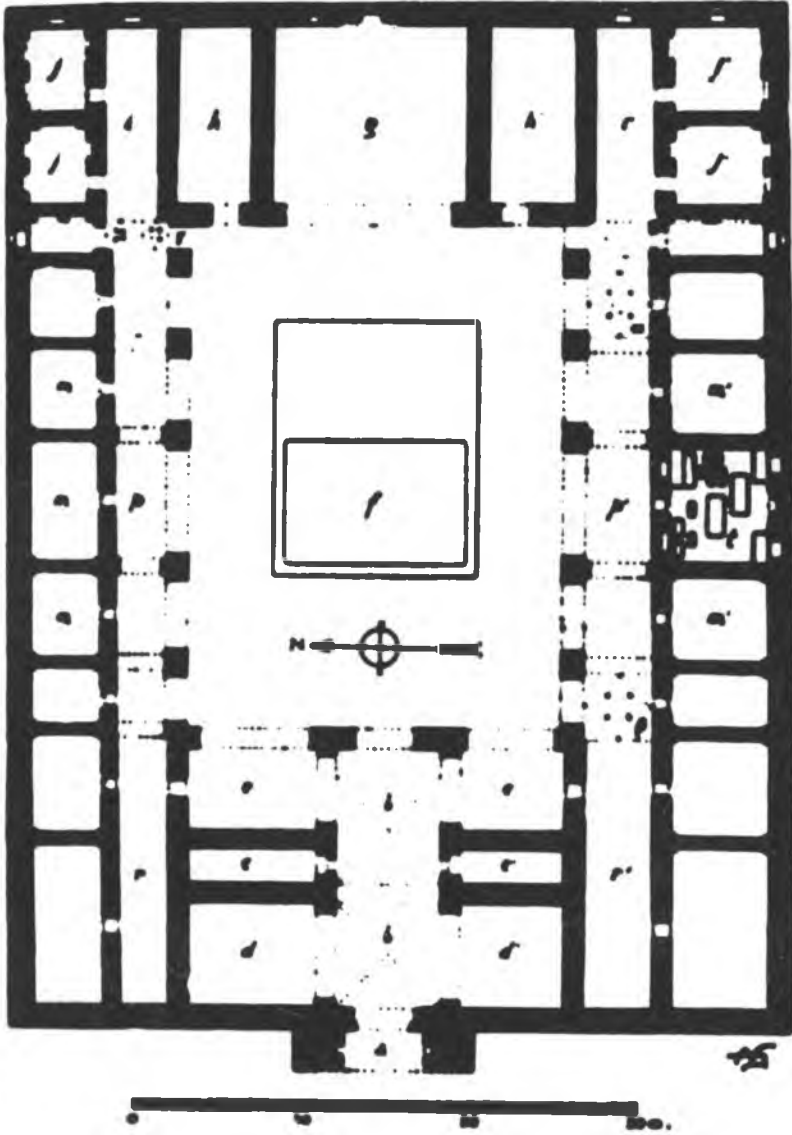
Pl. 3. Sedat Çetintaş'dan Sivas Darüşşifası plânı (1937).

Pl. 4. Kayseri, Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi, Gevher Nesibe Darüşşifası plânı (V.G.M. Arşivi).

Pl. 1. Max V. Berchem'den Sivas Darüşşifası plânı (1917).

Pl. 2. Albert Gabriel'den Sivas Darüüşifası plânı (1934).